

MIXOBARBAROS – MIXOBARBAROI

A MIXOBARBAROS MELLÉKNÉV JELENTÉSE ANNA KOMNÉNÉ ALEXIAS CÍMŰ KORTÖRTÉNETÉBEN

FARKAS Zoltán*

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK Medievisztika Tanszék, Magyarország

Beérkezett: 2022. november 10. • Elfogadva: 2022. november 18.

© 2023 A szerző

ABSZTRAKT

A dolgozat Gyóni Mátyás Paristrion bizánci thema XI. századi történetéről és az *Alexias*ban előforduló népvnevekről szóló tanulmányából kiindulva új megközelítésben vizsgálja az idézett forrásokat. A *μῖξοβάρβαρος* szó történetét a klasszikus kortól nyomon követve megállapítja, hogy a melléknevet eredetileg a görög világ peremvidékén fekvő városok (görög és barbár) lakosságára, majd a nem (attikai) görög nyelvre, később a kerülendő és (erkölcsileg) elítélhető jelenségek és személyek, végül a nem orthodox keresztények minősítésére használták. A XI–XIII. századi bizánci szerzők is általában megbélyegzőként használták a melléknevet. Michaél Attaleiatés klasszikus helyén viszont a melléknév semleges tartalmú, használata két klasszikus szerző nyelvhasználatával (Plat. 245d; Xen. *Hell.* 2, 1, 5) egyező, azzal a különbséggel, hogy a *mixobarbaroi* (ODB s. v.) nem egyetlen város, hanem egy adott térség, Paristrion (városainak) kevert lakosságát jelöli. Anna Komnéné művében a szóhasználat egyedi, amennyiben a kettős származású (feltehetően vegyes házasságból származó) *μῖξοβάρβαρος* legfontosabb jellegzetessége az, hogy kétnyelvű.

KULCSSZAVAK

Paristrion, Gyóni Mátyás, *mixobarbaroi*, *μῖξοβάρβαρος*, Anna Komnéné, *Alexias*

* Levelező szerző. E-mail: farkas.zoltan@btk.ppke.hu.

A szeldzsuk törökök és az itáliai normannok ellen vívott háborúk leírása után Anna Komnéné az *Alexias*ban áttér egy újabb elhúzódó háborúra, amelyben Alexios Komnénos bizánci császár (1081–1118) újból diadalmaskodik, s végül legyőzi a birodalom ellenségeit a birodalom északi határvidékén is, az Al-Dunánál. A háború oka – látszólag – egy régi-új ellenség betörése volt. A háború története mindenesetre így kezdődik Anna Komnéné elbeszélésében:

Γένος τί (sic) σκυθικὸν παρὰ τῶν Σαυροματῶν καθεκάστην σκυλευόμενοι ἀπάραντες τῶν οἴκοι κατῆλθον πρὸς τὸν Δάνουβιν.¹

A kérdés az, hogy mit jelent ebben a mondatban a γένος τι σκυθικόν szó szerkezet és a Σαυρομάται népnév az események és a kortörténet megírása idején, a XI. század végén és a XII. század közepén.

A *casus belli* történeti értelmezésével kapcsolatban az első világháború után tudományos vita alakult ki román és bolgár történészek között a korábbi *communis opinio*-ról. A vita, amely mögött politikai célok és területi követelések húzódtak meg, tulajdonképpen akörül forgott, hogy melyik „nemzetállam” része volt „eredetileg” Dél-Dobruzsza. Ehhez a vitához szólt hozzá Gyóni Mátyás a negyvenes évek elején, történelmi időkből: a szovjet tagköztársaságként életre hívott Moldávia megalakulása (1940. augusztus 2.), a második bécsi döntés (1940. augusztus 30.) és a krajovai egyezmény (1940. szeptember 7.) után.

Gyóni a pesti bölcsészkaron tanult latin, görög és magyar szakon, de nem ott, hanem az Eötvös Collegiumban lett Moravcsik Gyula tanítványa. Moravcsik Gyula a magyar (érdekű vagy célú) bizantinológia hagyományos témáit kutatta: a középkori magyar történelem bizánci forrásait és a forrásokban előforduló népneveket, különösen a *türk* népnevet (Τούρκοι). Akkoriban a *De administrando imperio* és a *Byzantinoturcica* első kiadásain dolgozott,² tanítványai pedig a szkíta hagyományt dolgozták fel. Egyikük a népnév eredetéről,³ másikuk a herodotosi szkíta-*logos* forrásairól,⁴ míg Gyóni Mátyás a *szkíta* népnév bizánci előfordulásairól írt. Később Gyóni a magyar bizantinológia hagyományos témái mellett Moravcsik Gyula készülő (de csak posztumusz megjelent) *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai* című műve mintájára forrásgyűjteményt tervezett összeállítani a román etnogenezisre vonatkozó forrásokból.⁵ A chrestomathia végül Gyóni Mátyás tragikus halála miatt nem született meg.

¹ Anna Comn. *Alex.* 6, 14, 1 = 199, 21–22 Reinsch – Kambylis = D. R. Reinsch – A. Kambylis (recc.): *Annae Comnenae Alexias. Pars prior: prolegomena et textus; pars altera: indices.* (CFHB 40, 1–2 series Berolinensis) Berlin – New York (2001). A mondat a könnyen hozzáférhető angol fordításokban: *A certain Scythian tribe, who were daily harried by the Sauromatae, left their homes and travelled down to the Danube.* transl. Elizabeth A. S. Dawes (1928); *A Scythian tribe, having suffered incessant pillaging at the hands of Sarmatians, left home and came down to the Danube.* transl. E. R. A. Sewter (1969).

² Moravcsik Gy.: *Byzantinoturcica I.* (MGT 20) Budapest (1942); *Byzantinoturcica II.* (MGT 21) Budapest (1943); *Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio.* (MGT 29) Budapest 1949.

³ Szemerényi O.: A skytha név. *Magyar Nyelv* 43 (1947) 111–117; ugyanerről tágabb összefüggésben: *Four Old Iranian Ethnic Names: Scythian, Skudra, Sogdian, Saka.* Wien (1980). A szkíta dolgozatairól („shorter” studies): O. Szemerényi: *Summing up a Life. Autobiographie und Schriftenverzeichnis.* Hrsg. von B. Brogyanyi. Freiburg, Breisgau (1992) 71; *laus Collegii*: 10. Ugyanő: A tokhár népnév eredete. *Magyar Nyelvőr* 70 (1946) 56–60.

⁴ Harmatta J.: *Forrástanulmányok Herodotosz Skythikájához. Quellenstudien zu den Skythika des Herodot.* (MGT 14) Budapest 1941. A besenyő törzsnevekről ugyanő: Színes lovú népek. *Magyar Nyelv* 42 (1946) 26–34.

⁵ A tervezett munkáról: Gyóni M.: A román történet bizánci forrásai. *MTA I. Oszt. Közl.* 5 (1954) 71–78.

Az előmunkálatok közül való az a hosszú tanulmány, amely a paristrioni „államalakulatok” etnikai jellegét tárgyalja.⁶ Ebben a bizánci források és a szakirodalom részletes bemutatása után Gyóni az *Alexias* szövegét átvizsgálva megállapítja, hogy a népnevek használatában – a szakirodalom közkeletű vélekedésével szemben – Anna Komnéné meglehetősen következetes és egyértelmű. A műben azonban – ezt el kell ismerni – van néhány következetlenség is. Ezek magyarázata után Gyóni történeti elbeszélésbe foglalja vizsgálódása eredményeit, majd rekonstruálja, hogy mi is történt valójában – értsd: szerinte – Alexios Komnénos ún. besenyő háborújában.

A tanulmány részben korábbi hipotézisekhez szolgál további bizonyítékokkal, eredményei pedig még ma is helytállóak. Ezek szerint Paristrion (Παρίστριον = Duna-mellék, máskor: Παραδούναβον vagy Παραδούναβις) egy bizánci közigazgatási egység (*thema*) az Al-Duna déli partszakaszán (az ókori *Scythia Minor* [Μικρὰ Σκυθία] provincia), ahol kevert népesség élt. A letelepült életmódot folytató lakossághoz több hullámban besenyő csoportok (vagy törzsek) érkeztek az Al-Dunán átkelve, akik alkalomadtán a bizánci császár zsoldosaként biztosították a határ védelmét. A vizsgált mondatban (Γένος τι σκυθικὸν παρὰ τῶν Σαυροματῶν καθεκάστην σκυλευόμενοι ἀπάραντες τῶν οἰκῆν κατῆλθον πρὸς τὸν Δάνουβιν) szereplő szkíta törzs (γένος τι σκυθικόν) is egy besenyő népcsoport, amely az úzok (Σαυρομάται) elől menekült át a bizánci birodalom területére, Paristrion themába. A szarmaták (Σαυρομάται) úzokként való azonosítása a tanulmány egyik újdonsága és legérdekesebb része. Anna Komnéné mondatának értelme tehát Gyóni szerint az, hogy az úzok állandó zaklatása elől menekülve egy besenyő törzs kelt át a Duna alsó szakaszán.

Az eredményekre Gyóni történeti-filológiai érveléssel, a történeti kritika módszerével jutott. A Σκύθης és Σαυρομάτης aktuális jelentését filológiai érveléssel állapította meg, miután az aristarchosi alapelv szerint (Ὅμηρον ἐξ Ὀμήρου σαφηνίζειν) elemezte az *Alexias* nyelvezetét. Ahol (látszólagos) ellentmondásokat talált a történetíró nyelvhasználatában, ott párhuzamos helyek és történeti érvek alapján igyekezett megoldáshoz jutni. Úgy érvelt, hogy az adott helyeken Anna Komnéné másoktól, elsősorban Michaél Psellostól és Niképhoros Bryenniosztól vett át adatokat, olykor kész mondatokat, néha egész bekezdéseket, de az átvétel során a forrásokban talált népneveket nem változtatta meg.

Bizonyításában Gyóni irodalomtörténeti érveket is hoz, de ezeket csak mellékesen említi, nem építi be a szigorú történeti érvelésbe. Az irodalomtörténeti érvek a következők:

1. A történetírás Bizáncrian (is) irodalmi alkotás, nem tudományos munka, ezért a pontosság és a történeti kritika nem kérhető számon a szerzőtől, aki általában toposzként említi csak a történetírótól elvárt pontosságot, igazságot és tárgyilagosságot. Anna Komnéné elbeszélésének irodalmi és történeti értékét nem befolyásolja, hogy a γένος τι σκυθικόν szó szerkezettel pontosan milyen sztyeppeni népcsoportot jelöl. Fél évszázad távlatából erről egyébként valószínűleg még neki sem lehetett megbízható adata, de talán nem is tartotta ezt fontosnak. A történeti adatok mellett az elbeszélés belső logikája is amellettszól, hogy a jövevények besenyők voltak.

⁶ Gyóni M.: A paristrioni „államalakulatok” etnikai jellege. Archaizáló népnév és etnikai valóság Anna Komnena Alexiasában. *A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1942* (1942) 89–177 = Zur Frage der rumänischen Staatsbildungen im XI. Jahrhundert in Paristrion. Archaisierende Volksnamen und ethnische Wirklichkeit in der „Alexias” von Anna Komnene. *Archivum Europae Centro-Orientalis* 9–10 (1943–1944) 83–188.

2. A φιλοπάτωρ Anna Komnéné történetírásának egyik célja Alexios császár dicsérete volt, amit ha el tudott érni egy lehetséges, valószínű vagy kitalált elemmel, akkor azt beépítette a művébe. Ilyen építőelem, *tessera* lehetett például az a tudóskodó névmagyarázat és aitiológiai fejtegetés O[u]zolimnéről, amellyel a makedónok hajdanvolt királyához mérhette a bizánci császárt – a római Alexioszt a makedón Alexandroshoz.⁷

3. Az archaizáló népszelek használatát a műfaji hagyomány mellett az irodalmi nyelv tisztasága is megkövetelte, hogy ne szennyeződjék be a történetírás teste (τὸ σῶμα τῆς ιστορίας) barbár tulajdonnevekkel (ὀνόματα βαρβαρικά).⁸ Ha a bizánci történetíró egy irodalmi kölcsönzés során az átvételben megváltoztatná forrásműve szóhasználatát, akkor ez a változtatás akár kritikának is minősülhetne, de mindenképpen megnehezítené az idézet vagy utalás felismerését a mindenkor olvasó számára. A barbár személynévben rejlő nehézségeket jól mutatja, hogy a kéziratokban eltérő olvasatokban szereplő nevek a legújabb kiadásokban sincsenek azonos alakra hozva. Egy besenyő főember az *Alexias* kritikai kiadásában Tatou (*in apparatus* Tatoukh is),⁹ míg Michaél Attaleiatés új szövegében ugyanő: Tatous.¹⁰ Egy másik példa lehet az *Alexias*ból a Togortak, Togortas és Togortan névalak; a három személynév egyetlen embert jelöl, Alexios Komnénos kun hadvezérét.¹¹

A Gyóni elemezte forrásrészletek nemcsak a sztyepei vagy a balkáni népek etnogenezéséhez nyújthatnak támpontokat, bár meglepően keveset,¹² hanem a bizánci társadalom történetéhez is. A tanulmányban idézett szemelvények ugyanis a hagyományos értelmezés mellett egy kevésbé megszokott nézőpontból is vizsgálhatók. Például ha nem a határokat átlépő vagy a birodalomba egyenesen behívott jövevények, hanem a befogadó vagy be nem fogadó többségi társadalom, helyesebben: az udvar és a kortárs történetírók nézőpontjából elemezzük a forrásrészleteket. Vagy ha a párhuzamos helyeken nemcsak az azonos, és *éppen ezért* hitelesnek és igaznak tartott adatokat vesszük számba, hanem a különbségeket is.

Vegyük erre példának az 1074-es paristrioni lázadás vezéralakját, Nestór vestarchést. A lázadás története dióhéjban: az udvar erős embere, az eunuch Niképhoros új alapokon szervezi meg a központi hatalmat. Hogy feltöltse a kincstárat, adót emel, kiadásokat csökkent, központosítja a gabonaellátást. Intézkedéseinek következménye: áruhiány és emelkedő árak.

⁷ Anna Comn. *Alex.* 7, 5, 2–3 = 217, 20–47 Reinsch – Kambylis.

⁸ Anna Comn. *Alex.* 6, 14, 1 = 199, 25–27; 10, 8, 1 = 304, 26–30 Reinsch – Kambylis.

⁹ Anna Comn. *Alex.* 7, 5, 1 = 216, 6 (*v. app. ad loc.*) Reinsch – Kambylis; 6, 14, 1 = 199, 24; 7, 3, 3 = 209, 94.

¹⁰ Mich. Att. 158, 22 Tsolakis = E. Th. Tsolakis (rec.): *Michaelis Attaliatae historia.* (CFHB 50 series Atheniensis) Athenis (2011).

¹¹ Anna Comn. *Alex.* 8, 4, 2 = 243, 38 (*v. app. ad loc.*) Reinsch – Kambylis; 10, 3, 6 = 289, 73 (*v. app. ad loc.*).

¹² Terjedelmes szakirodalmi ismertetésnek volna itt helye a régi kérdés újabb irodalmából. Az orosz, a bolgár és különösen a román kutatók kitaróan munkálkodnak ugyanis az alapkérdésen, ti. hogy milyen etnikai csoportok éltek a középkorban a Paristrionban, s nem is sikertelenül, hiszen néhány új(abb) (régészeti) adatot is sikerült beépíteniük a „paristrioni (vlach > román) államalakulat” melletti érvelésbe és a kialakított történeti narratívákba. Könyvészeti adatokkal a kérdéskör egyik alaptényezőjéről: A. Paroń: *The Pechenegs: Nomads in the Political and Cultural Landscape of Medieval Europe.* (ECEE 74) Leiden – Boston (2021), különösen 332 skk. (The Pechenegs in Byzantium: 1047–1091) és M. Melnyk: *Byzantium and the Pechenegs. The Historiography of the Problem.* (ECEE 79) Leiden – Boston (2022); ezekhez lásd még Victor Spinei összefoglaló munkáit, elsősorban *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century.* Cluj–Napoca (2003) és *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century.* (ECEE 6) Leiden – Boston (2009), valamint a szakértők részletekbe menő tanulmányait, így például A. Madgearu hadtörténeti munkáit: *The Military Organization of Paradunavon.* *Byzantinoslavica* 60 (1999) 421–446 és *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th–12th Centuries.* (ECEE 22) Leiden – Boston (2013).

Niképhoros Paristrion thema lakosaitól és a besenyő zsoldosoktól is megvonja járandóságait, mire azok fellázadnak. Az uralkodó ekkor bizalmi emberét, Nestórt küldi a helyszínre, aki rövid időn belül a lázadás élére áll, majd a lázadók élén vonul a Város ellen. A lázadás hangadói az eunuch letételét és az újítások visszavonását követelik – eredménytelenül. Belső meghasonlás támad és a thema-lázadás kifulladás, Nestór eltűnik a történelem színpadáról, a thema pedig hosszú időre kicsúszik az udvar kezéből.¹³

A thema-lázadásról beszámoló bizánci történetírók a paristrioni *dux*ból *usurpator*rá vált Nestór származását és céljait részben hasonlóan, részben eltérően adják meg. Mindegyikük beszél Nestór *illyr* származásáról és *doulos* voltáról, bármit jelentsen is ez a XI. században. Attaleiatés szerint Nestór azért állt a lázadás élére, mert kiéleződött az ellentéte Niképhorossal: az eunuch korrupcióval vádolta meg, és konfiskálta konstantinápolyi házáat. Az átállásban közrejátszhatott Nestórnak a lázadókkal azonos származása és társadalmi helyzete is.¹⁴ Scylitzes Continuatus szerint Nestór ugyanúgy gondolkodott, mint a helyi lakosság (*ὁμογνώμων*), Zónaras szerint pedig véd- és dacszövetséget kötött a helyiekkel (*ὁμαχμία*). A történetíróknál található különbségek oka lehet egy alapszöveg: valamilyen közös forrás szövegének romlása is.¹⁵

Ha kilépünk a bizánci történetírók perspektívájából, és történelmi távlatból vizsgáljuk a X–XI. századi eseményeket, például Nestór lázadását vagy Alexios Komnénos besenyő háborúját, akkor azt látjuk, hogy a belső és külső peremterületen élők: a „vidékiek” (*ἐγγόριοι*) és az etnikailag kevert népesség (*μιζοβάρβαροι*), valamint a birodalom határain belül vagy azon túl élő barbár elemek alkalmasint egy-egy bizánci hadvezérrel vagy kormányzóval összefogva próbálnak nyomást gyakorolni az udvarra, ami lázadásá, sőt, trónkövetelésé is fajulhat. A XI. században az ilyen kísérletek még sikeresek is lehetek. Csak emlékeztetőül idézek fel néhány nevet és évszámot az ismert lázadásokról: Nikulitzas Delphinas 1066; Rhómanos Diogenés 1067, Kónstantinos Bodinos 1072; Nestór 1074; León Diabaténos 1077; Niképhoros Basilakés 1078; idősb Niképhoros Bryennios, Niképhoros Botaneiatés 1078; Niképhoros Malissénos 1080; Alexios Komnénos 1081. A lázadások oka egyértelműen a központi hatalom gyöngesége volt. A lázadásokról beszámoló kortárs történetírók szerint a lázadások *nem* szeparatista törekvések voltak, ahogy ma néhány történész vélelmezi, hanem olyan katonai puccsok, melyek (bel)politikai és gazdasági okokra vezethetők vissza. Állandóan felmerül a beszámolókból, hogy a különböző kedvezményezettek – városok, katonai egységek, betelepült idegenek – nem kapják meg azt, ami (szerintük) nekik jár, hogy magasak és állandóan emelkednek az adók, és hogy a központi intézkedések sértik a helyi kereskedők érdekeit.

A küzdő felek idegeneket is bevonnak a küzdelembe, ez idő tájt többnyire a sztyeppén élő vagy betelepült barbárokat. Az „északi barbárok” helyzete azon germán törzsekéhez hasonló, akik egykor az *imperium Romanum* határvidékein éltek. Mire vágnak? Biztonságra, megélhetésre, luxuscikkekre és magasabb életszínvonalra. A X–XI. században a besenyők, az úzok és a kunok kisebb-nagyobb hullámokban érkeznek a birodalom határaihoz, mint egykor a germán törzsek. A hasonlatot Anna Komnéné is használja a besenyő háború leírásában,¹⁶ de ő inkább az állam hajóját fenyegető hullámokra és a hajóra összpontosít, nem pedig a sztyeppéről időről időre megérkező újabb és újabb népcsoportok hullámaira.

¹³ W. Treadgold: *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford, Cal. (1997) 607.

¹⁴ Mich. Att. *Hist.* 158, 24–25 Tsolakis.

¹⁵ A szemelvények (rég) görög szövegekkel és magyar (/német) fordítással: Gyóni: *i. m.* (6. j.) 92–96 (/85–90).

¹⁶ Anna Comn. *Alex.* 6, 14, 1 = 199, 20 Reinsch – Kambylis.

A hullámokban érkező betelepülők idegenek maradtak a korabeli társadalomban, a történetírók pedig, ha nem is emelik ki mindig, de számontartják másságukat. Más ezeknek – így a történetírók – a bőrszíne, más a hajuk színe-szála, más a hajviselete, az arcuk hol kerekesebb, hol meg nyúltabb, az alkatuk is más, alacsonyabbak vagy magasabbak, mint a rómaiak (οἱ Ῥωμαῖοι: a bizánciak).¹⁷ Más az életmódjuk, más a vallásuk. Jellemük megbízhatatlan, természetük vad és kegyetlen. Más a ruhájuk, más a fegyverzetük és a hadijelvényük, más a lovuk, más a harcmódoruk. Ruháikat olykor bizánciak is magukra ölthetik megtévesztésül vagy gúnyból, még fegyvereiket is kipróbálják.¹⁸ Azonban a történetírók számára ennél is fontosabb, hogy a bevándorlók nem beszélnek görögül (ἐλληνίζειν), vagy ha mégis, nem úgy, mint a rómaiak. Régi vagy új népnevekkel nevezik meg őket, alkalmasint valami gyűjtőnévvel. Így lesz az idegenből ἔθνικός, azaz *nem* keresztény, hanem pogány, βάρβαρος, *nem* görög vagy római, hanem barbár, μισοβάρβαρος, *nem* görög vagy római, hanem valami más. A bizánci történetírók általában, de különösen a XI–XIII. században, hatásosan emelik ki a rómaiakkal kapcsolatba kerülő idegenek másságát, nem is nagyon leplezve ellenérzéseiket.¹⁹

A mysöket például nehéz legyőzni – mondja Michaél Psellos –, bár satnyák és gyávák, akik nem ismerik a hadtudományt, egyetlen fegyverük a dárda, üvöltve rontanak az ellenségre, de ha nem törnek át az első rohammal, rendetlenül megfutamodnak; ha megsomjaznak, lóvért isznak, ha megéheznek, lóhúst esznek, az esküt nem tartják meg, istent nem ismernek, könnyen kötnek szerződést, de könnyen meg is szegik azt; ha győznek, kíméletlen és kegyetlen győztesek.²⁰ Anna Komnéné a mysök jellemzése *előtti* és *utáni* részt is átveszi művébe Michaél Psellostól, de a Psellosnál leírt népet nem mysnek, hanem szarmatának nevezi.²¹

Egy másik történetíró, Michaél Attaleiatés azt sugallja, hogy a szkíta életmód (ὁ σκυθικός βίος) nem más, mint rablás, fosztogatás, ölés.²² Anna Komnéné figyelmét különösképpen megragadja a szkíta nőnek a rómaiétól elütő életformája, így például az, hogy részt vehet csatában, még ellenséget is ölhet – szkíta szekérről szkíta fegyverrel.²³ Nem is csak a szkíták, hanem még a normannok között is harcolnak nők, amit Anna szintén észrevesz és feljegyez: Gaita, Robert Guiscard második felesége bátran küzd a műben Dyrhachionnál.²⁴

A sztyeppéről „behullámzó” népcsoportok beilleszkedését nem segítette elő, hogy egy-egy vereség után fogságba esve általában tömbben telepítették le őket a birodalom gyéren lakott vidékein. Zárt etnikai csoport maradt Alexios Komnénos győzelme után a „moglenai bese nyők” népe, akiről Zónaras ír. Hasonló zárvány volt a Balkánon a vardarióta türkök népe. Hogy kik ők, a magyar kutatás fogós kérdéseinek egyike.²⁵ A XI–XII. század egyébként a magyar–bizánci kapcsolatok élénk időszaka volt, így a magyar történeti kutatás *per analogiam* példákkal és megoldásokkal is hozzájárulhat a Paristrionban élő kevert lakosság történetének kutatásához.

¹⁷ Az apró, tömzsi szkíta gúnyneve: Σκυθίδιον, vö. Anna Comn. *Alex.* 13, 6, 6 = 402, 14 Reinsch – Kambylis.

¹⁸ Anna Comn. *Alex.* 8, 2, 3 = 239, 3–13 Reinsch – Kambylis.

¹⁹ A kérdéskör új szemléletű, teoretikus megközelítése szakirodalmi áttekintéssel: I. Stouraitis: Roman Identity in Byzantium: A Critical Approach. *BZ* 107 (2014) 175–220.

²⁰ Psell. *Chron.* 7, 68–69 = 241,1 – 242, 10 Reinsch.

²¹ Anna Comn. *Alex.* 3, 8, 6–7 = 107, 23–29 et 31–33 et 34–41 et 108, 42–43 Reinsch – Kambylis.

²² Mich. Att. *Hist.* 158, 7–10 Tsolakis.

²³ Anna Comn. *Alex.* 7, 6, 6 = 219, 11 – 220, 14 Reinsch – Kambylis.

²⁴ Anna Comn. *Alex.* 4, 6, 5 = 133, 25–31 Reinsch – Kambylis.

²⁵ Ehhez szakirodalmi áttekintéssel: Senga T.: Néhány megjegyzés a *Sabartoi asphaloi* szintagma kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 115 (2019) 436–455.

A Paristrionban élők leírására használt *mixobarbaroi* (μιξοβάρβαροι) jelentése megnyugtatóan nem tisztázott. A fogalom a (tudományos) viták során gyakran előkerül, de mindenki mást ért rajta.²⁶ Az értelmezési kísérletek a nyomtatott görög nagyszótárak (LJS, Pape, Bailly) három utalásából, három klasszikus helyből indulnak ki. Ma új alapokon, elektronikus szótárak és adatbázisok (TLG) segítségével kísérlehetjük meg tisztázni, hogy pontosan mit jelent a μιξοβάρβαρος melléknév Anna Komnéné *Alexias*ában.

A μιξοβάρβαρος összetett melléknév, előtagja (μ[ε]ι[ξ]ιο-) < *meyk- / *meyg-) meglehetősen produktív, és minden bizonnyal egyértelmű összetételeket eredményezett az anyanyelvűek számára, jóllehet az összetételek maguk ritka, többnyire költői vagy szaktudományos nyelvből adatolt szavak. A tudatos nyelvhasználó az előtagot könnyen kapcsolatba hozza a μ(ε)ίγνυμι (μίγω) igével – a bizánci lexikográfusok az előtagot az ige futurum tövéből eredeztetik²⁷ – és az azonos tőből képzett más szófajú szavakkal, ami stilisztikai eszközként is használható.

A nyomtatott nagyszótárak a μιξοβάρβαρος címszónál három szöveghelyet adnak meg három athéni klasszikustól:

1. Euripidész tragédiájában Antigoné szavai szerint a feltűnő fegyverzetű *aitól* (Αιτωλός) Tydeus ὡς ἀλλόχρως ὄπλοισι μειξοβάρβαρος.²⁸

2. Platón egyik dialógusában Sókratész *ironice* beszél egy kitalált beszédről, melyben a milétosi Aspasia, Periklész élettársa jelenti ki, hogy *mi*, athéniai οὐ μειξοβάρβαροι οἰκοῦμεν.²⁹

3. Xenophón görög történetében az athéniakkal szövetséges kariai város, Κερ(ε)μαί elfoglalása után a spártai Lysandros rabszolgának adja el a város lakóit; az ἦσαν δὲ μειξοβάρβαροι οἱ ἐνοικοῦντες bevett értelmezése, hogy a város lakosai együtt élő görögök és barbárok voltak.³⁰

Az elektronikus szótárak és adatbázisok segítségével talált újabb szöveghelyek időrendben:

A *Corpus Plutarchi moralium* egyik népszerű gyűjteményében (*Mulierum virtutes*) a Lémnoszt és Imbroszt megszálló tyrrhének Braurónból származó athéni asszonyokat becstelénítenek meg; az athéniaiak az erőszakban fogant gyermekeket származásuk miatt (μιξοβαρβάρους ὄντας) számúzik a szigetekről.³¹

²⁶ A balkanológiai szakirodalom *mixobarbaroi* fogalma egy Attaleiatés-hely (*Hist.* 158, 3–4 Tsolakis: τὸ περὶ τὸν Ἴστρον κατοικοῦν μιξοβάρβαρον) alapján a görög melléknévből képzett többes számú főnév latin betűs átírással; használatához és tartalmáról: A. Kazhdan: *Mixobarbaroi*. *ODB* 1386 s. v.; P. Stephenson: *Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204*. Cambridge (2004) 109–110. Nem tartozik *szorosan* ide, inkább antikvárius érdekesség csupán W. Martin-Leake: *Researches in Greece*. (London) 1814, viszont jó példákat hoz a görög nyelv- és stílustörténet egy bizarr jelenségére (τὸ μιξοβάρβαρον): 54–61; 172–195.

²⁷ Így például Theogn. *Canones* 459 (μίξω, μιξοπόλιος, μιξοβάρβαρος); 569 (μίξω, μιξόθηρ, μιξοπόλιος, μιξοβάρβαρος).

²⁸ Eur. *Phoen.* 138; a verset az aitólokra és/vagy a fegyverzetre történő utalással szokás értelmezni (*scholia vetera et recentiora*) – árnyalatnyi különbségekkel. Ezek a magyarázatok a Palaiologos-kori filológusok felfogását tükrözik inkább, nem a tragédiaíróét. Lásd még Hesych. μ 603: μιξοβάρβαρος· οὔτε βάρβαρος, οὔτε Ἕλληνας, ἀλλ' ἀμφοτέρων μετέχων.

²⁹ Plat. *Menex.* 245d: οὐτὼ δὴ τοι τὸ γε τῆς πόλεως γενναῖον καὶ ἐλευθέρων βέλαιον τε καὶ ὑγιές ἐστιν καὶ φύσει μισοβάρβαρον, διὰ τὸ εὐκρινῶς εἶναι Ἕλληνας καὶ ἀμιγεῖς βαρβάρων. οὐ γὰρ Πέλοπες οὐδὲ Κάδμοι οὐδὲ Αἴγυπτοὶ τε καὶ Δαναοὶ οὐδὲ ἄλλοι πολλοὶ φύσει μὲν βάρβαροι ὄντες, νόμῳ δὲ Ἕλληνες, συνοικοῦσιν ἡμῖν, ἀλλ' αὐτοὶ Ἕλληνες, οὐ μειξοβάρβαροι οἰκοῦμεν, ὅθεν καθαρὸν τὸ μῖσος ἐντέτηκε τῇ πόλει τῆς ἀλλοτρίας φύσεως. A második mondat az ókori stilisztika közkincsébe is bekerült: (Ps-)Long. *de subl.* 23, 4; kitűnő példa ugyanis az azonos esetvégződéssel halmozott tulajdonnevek ironikus metaforizációjára.

³⁰ Xen. *Hell.* 2, 1, 15.

³¹ Plut. *Mor.* 247A: Τυρρηνῶν τοῖνυν τῶν Λημνον καὶ Ἰμβρον κατασχόντων, ἀρπασάντων δὲ Βραυρωνόθεν τὰς Ἀθηναίων γυναῖκας, ἐγένοντο παῖδες, οὓς ἐξήλασαν Ἀθηναῖοι μιξοβαρβάρους ὄντας ἐκ τῶν νήσων.

A bizánci olvasók körében ugyancsak népszerű Lukianos egy szatírájában az istenek színe előtt csap össze a sztoikus Timoklés és az epikureista Damis; Timoklés jó filozófus ugyan, mondja Apollón, de rossz szónok (τὴν φωνὴν ἰδιώτης καὶ μίξοβάρβαρος), így vele az istenek ügye eleve kudarcra van ítélve.³²

A purista Phrynichos szerint a jó attikaiban nincs helye a tájszóknak, a nem görög (ἁδόκιμον καὶ μίξοβάρβαρον) jelenségekről nem is beszélve.³³

Héródianosnál a thrák(iai) kisojtárból római hadvezérré, majd katonacsászárrá lett Maximinus Thrax (235–238) származása: τὸ μὲν γένος τῶν ἐνδοτάτῳ Θρακῶν καὶ μίξοβάρβαρων.³⁴

Synesios egy levélben panaszolja, hogy a római parancsnok a zsoldot elsikkasztva a városokba szállásolja be katonáit; el is terjed a hír (γέγονε διαδόσιμος ἀπὸ τῶν μίξοβάρβαρων εἰς τοὺς βαρβάρους ἢ φήμη), hogy a városok a súlyos tehertételtől szabadulni akarván inkább fizetnek.³⁵

Eutropius történeti áttekintésében Romulus alatt a rómaiak elkanászodtak és már *latrones ac semibarbari putabantur*; a IV. századi Paianios görög fordításában: λησταὶ καὶ μίξοβάρβαροι.³⁶

Mindezek alapján a μίξοβάρβαρος melléknév megjelenése adott történeti időszakhoz köthető, amikor a görögségben kialakult az önazonosság és a másoktól való különbözőség tudata. A görögök és „barbárok” lakta vidékek érintkezési pontjain voltak azok a városok, ahol görögök nem görögökkel éltek együtt. Általában ezen városok vegyes és/vagy kevert lakosságára használták a melléknévet, érthető módon többes számban.³⁷ A természetes nyelvi változások és a nem görögökkel való érintkezések miatt idővel olyan jelenségek tűntek fel a görög nyelvben, melyeket az atticisták elutasítottak és megbélyegeztek: a nem elfogadható, mert nem tisztán görög (majd attikai) jelenségek leírására a μίξοβάρβαρος szót is használták, egyes számban is. A rosszálló jelentésárnyalatot később a nyelvhasználatról átvitték olyan személyre is, aki kevert népességű városból vagy *területről* (különösen a Balkán északi részéről) származott, esetenként a valamilyen okból furcsa görögösége mellett még származásával, műveltségével, szokásaival, természetével vagy tulajdonságaival is elütött környezetétől,

³² Luc. *Iupp. trag.* 27: ἐν πλήθει δὲ εἰπεῖν ἀτολμωτάτος ἐστὶ καὶ τὴν φωνὴν ἰδιώτης καὶ μίξοβάρβαρος, ὥστε γέλωτα ὀφλισκάνειν διὰ τοῦτο ἐν ταῖς συνουσίαις, οὐ συνείρων ἀλλὰ βατταρίζων καὶ ταραπτόμενος.

³³ Phryn. *Ecl.* 332: ἀλλ’ οὐ προσεῖται ὁ Ἀττικισμός, περὶ οὗ ἀγωνιζόμεθα, τὴν ἀλλοδαπὴν διάλεξιν· ὅπου γὰρ ἀνεπίμικτος καὶ ἄχραντος βούλεται μένειν τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, Αἰολέων λέγω καὶ Δωριέων καὶ Ἰώνων, τούτων μὲν καὶ συγγενῶν ὄντων, σχολῆ γ’ ἂν ἁδόκιμον καὶ μίξοβάρβαρον προσεῖτο φωνήν.

³⁴ Herod. *Hist.* 6, 8, 1: ἦν δὲ τις ἐν τῷ στρατῷ Μαξιμίνος ὄνομα, τὸ μὲν γένος τῶν ἐνδοτάτῳ Θρακῶν καὶ μίξοβάρβαρων, ἀπὸ τίνος κώμης, ὡς ἐλέγετο *etc.* A Maximinus Thrax származásáról és hatalomra kerüléséről szóló történetet utóbb többen is átvették, Bizáncban Ióánósz Antiocheus és Kónstantinos Porphyrogennétos is.

³⁵ Syn. *ep.* 130: βαρυνόμεναι γὰρ αὐτῶν τὴν καθέδραν αἱ πόλεις χρυσίον εἰσέφερον. τούτων ὀξέως ἦσθητο Μακέται, καὶ γέγονε διαδόσιμος ἀπὸ τῶν μίξοβάρβαρων εἰς τοὺς βαρβάρους ἢ φήμη.

³⁶ Eutr. *Brev.* 1, 3 (cum *metaphrasi Paeanii*): [Numa Pompilius] *Nam et leges Romanis moresque constituit, qui consuetudine proeliorum iam latrones ac semibarbari putabantur.* Nόμος τε γὰρ αὐτοῖς ἔθηκεν ἔθη τε παρέδωκεν, ἀφ’ ὧν λησταὶ τινες πρότερον ὑπειλημμένοι καὶ μίξοβάρβαροι ἀμεινόνων ἀνδρῶν δόξαν ἐκτήσαντο.

³⁷ Városnév mellett használható egyes számban is; Edesa eredeti neve például Αντιόχεια ἢ μίξοβάρβαρος volt. Mal. *Chron.* 17, 15: ἡ δὲ αὕτη Ἐδεσσα πόλις ἐκτίσθη ὑπὸ Σελεύκου τοῦ Νικάτορος, λαβοῦσα τεῖχη· ἦντινα ὀνόμασεν ὁ αὐτὸς Σέλευκος ὁ Μακεδὼν Αντιόχειαν τὴν μίξοβάρβαρον, καὶ ὅτε ἔπαθεν τὸ πρῶτον αὐτῆς πάθος, μετεκλήθη Ἐδεσσα. Egy másik példa lehet Strumica; Theod. *Gudeles Vita Leontii* 2: Οὗτος τοίνυν ὁ μεγαλόνυμος, πατρίδα μὲν εὐτύχησε τὴν μέσον Μυσῶν καὶ Παιόνων κειμένην, ἄσημόν τινα πόλιν καὶ ἀνώνομον, ἢ βαρβαρικὴν τινα τὴν κλησὶν κεκτημένην ὡς μίξοβάρβαρον. Στρούμβιτζα γὰρ ἢ κλησὶς τῆς πόλεως.

előbb görög, utóbb római, majd különösen „római” környezetétől.³⁸ A változó idők jele a latin *semibarbarus* melléknév megjelenése.³⁹ Erre vezethetők vissza a *fél-* előtagú tükörfordítások az európai nyelvekben.⁴⁰ A görög μιζοβάρβαρος jelentésváltozásának általános tendenciája – nem (attikai) görög > kerülendő > (erkölcsileg) elítélhető – megmarad, idővel erősödik is. Ennek bemutatására szolgálnak a következő példák.

Az V. században Isidóros Pélusiótés egyik levelében (*ep.* 1409) ezt írja: Τὸ μὲν γὰρ εἶναι Εὐσέβιον, ὡς ἔφησ, ἀνθρώπιον, μικρὸν μὲν τὸ σῶμα, αἰσχροὺν δὲ τὴν ὄψιν, βάρβαρον δὲ τὴν γλῶτταν, εἰς ψόγον αὐτοῦ οὐκ ἀνάγεται, ἀληθείας δικαζούσης. Τὰ μὲν γὰρ παρὰ τὴν φύσιν, τὸ δὲ παρὰ τὴν ἀνατροφὴν γεγένηται· τὸ δὲ εἶναι τὸν τρόπον μιζοβάρβαρον, καὶ τὴν γλῶτταν ἀκρατῆ, καὶ τὸν θυμὸν θηριώδη, καὶ τῆ ἀρετῆ πολέμιον, καὶ τῆ κακία σύμμαχον – τοὺς μὲν γὰρ σπουδαίους ἐξοστρακίζει, τοὺς δὲ φαύλους συγκροτεῖ – τοῦτ’ ἀληθῶς παρ’ αὐτὸν γίγνεται, καὶ πάσης συγγνώμης ἐστὶ μείζων. Eusebius jellemzésébe természetes módon simul bele a teljesen elutasító μιζοβάρβαρος, amely itt rossz nevelésből fakadó, de tulajdonképpen javítható jellemhibára utal. Hasonló a szó használata a lázadó Szláv Tamás által fellejtetett ál-Konstantín leírásában – külső és belső hibákkal.⁴¹ Nagyon hasonló ezekhez a már Itáliában élő humanista, Ióánnης Argyropoulos levélrészlete, azzal az új elemmel, hogy igen erős – idézett – utalás van benne a címzett (Geóργιος *Trapezuntios*) származására (μηδ’ Ἑλληνὰ σε τῷ γένει καθαρῶς ... μιζοβάρβαρον δέ τινα καὶ ἐθνικὸν).⁴² Ugyanilyen *oppositio* erősíti fel a melléknév jelentését a VIII. Palaiologos Michaél császár (1261–1282) által (újra)alapított és felújított Szent Mihály monostor alapító okiratában is.⁴³

³⁸ A „római”, azaz bizánci önazonosság kapcsán érdekes a középkori (új)latin népekhez, és általában a latin Nyugathoz való viszony nyelvi megjelenése a bizánci utódállamokban a XIII. század első felében. Jellemző a nikaiai száműzetésben élő II. Germanos Nauplios konstantinápolyi patriarcha (1223–1240) kifakadása (*hom.* 10): Τί δὲ ἄρτιως οὐ πόρνης ὄψις ἐγένετο τῆ καθ’ ἡμᾶς Ἱερουσαλήμ καὶ ἀπηναισχύντησε πρὸς πάντας καὶ μεθ’ ἧς πρότερον ἐκοιμήθη δικαιοσύνη νῦν κοιτάζονται φρονεῖται καὶ νενοθευμένον σπερμάτων καὶ προδήλος μιζοβαρβάρων τὴν Κωνσταντινίου ἐπλήρωσαν; Εὐγενεῖς ἄρα οὗτοι καὶ τίμιοι, οἱ τοῖς ἡμίνοις προσεοικότες διὰ τὴν ἐκ διαφόρων γενῶν ἐπιμιξίαν καὶ ἐξευγενήσει τοῦτους τῆς Κωνσταντινίου τὸ ἔδαφος; Nikéas Chóniatés kortörténetében és beszédeiben, továbbá fivére, Michaél Chóniatés athéni érsek leveleiben és Démétrios Chómaténos ochridi érsek (1216–1236) műveiben található latinellenes kirohanások korábban alig-alig használt megnevezésekkel bővülnek (βάρβαρος, μιζοβάρβαρον ἀνδράριον, μιξέλλην, ἡμίγραικος *etc.*), ehhez lásd T. Maniati-Kokkini: Μιζοβάρβαροι and λῆζιοι: Theory and Practice Regarding the Integration of Westerners in Late Byzantine Social and Economic Reality. In: N. Chrissis – A. Kolia-Dermitzaki – A. Papageorgiou (eds.): *Byzantium and the West: Perception and Reality (11th-15th c.)* London – New York (2019) 286–305 (különösen 289–292). A *barbár* latinokról Szegvári Z.: *The Image of the Latins in Late Byzantine Epistolography*. (PhD thesis) Szeged (2020).

³⁹ A klasszikus hely: Suet. *Caes.* 76: [Caesar] *quosdam e semibarbaris Gallorum recepit in curiam*, akik *valamennyire* azért csak tudhattak latinul is.

⁴⁰ Néhány példa: half barbarian(, half Greek), semibarbarian, half-breed, half-caste, half-foreign; demi-barbare, moitié barbare; halb barbarisch(, halb griechisch); halfbarbaars; semibárbaros; πολυβαρβαρική; félbarbár; ezek egy része ma már nem használatos, más – még sértőbb – szavakat nem is vettem be a felsorolásba.

⁴¹ Genes. *Regna* 2, 4: ποιεῖται δὲ καὶ διὰ τὸ μέγεθος τῶν ἐγχειρουμένων υἰὸν ἀνθρώπιον τι μιζοβάρβαρον εὐρηκῶς, μετὰ τῆς ψυχικῆς φαυλότητος καὶ ἀνοίας ἔτι δὲ καὶ δυσμορφίαν σώματος δυστυχοῦν.

⁴² Argyr. *ep.* 3 *ad Georg. Trapez.*: Ὁ δὲ σὲ καθάπαξ, τὸ δὲ λεγόμενον, ἀναφάβητον διαρρήδην ἀποδείκνυσι καὶ ὁ μηδ’ Ἑλληνὰ σε τῷ γένει καθαρῶς ἡμῖν εἰκάζειν δίδωσιν εἶναι, μιζοβάρβαρον δέ τινα καὶ ἐθνικὸν, τοῦτο καὶ δὴ παραλειπὲν οὐκ ἄξιον.

⁴³ *Typicon monasterii Archangelii Michaelis in monte Auxentio* 1: πλὴν οὐ μιζοβαρβάρου λαοῦ τὸ φθέγμα φύρδην προιεμένου, ἀλλὰ τὸ ὄλον αὐσονικοῦ καὶ ἀκριβῶς ἐξησκημένον διατρανοῦν τὴν ἐλλάδα γλῶτταν, τὴν ὀρθορρήμονα.

A kettős származás (rosszalló vagy elítélő) kiemelése rendszeresen megjelenik az eretnekek, különösen a képrombolók jellemzésében. Egy képtisztelő krónikás így jellemzi a képrombolást felújító V. (Örmény) Leó császárt (813–820): διφυής μὲν τὸ γένος καὶ μισοβάρβαρος, πολυειδῆς δὲ τὸν τρόπον καὶ ἀνελεύθερος καὶ τὴν γνώμην ἀστάθερος.⁴⁴ Niképhoros patriarcha egy vitairatban szintén erős kifejezéssel él (τὸ ἔκφυλον ἐκεῖνο καὶ μισοβάρβαρον κῆμα).⁴⁵ Niképhoros kései utóda, a művelt Phótios patriarcha egyik homilijájában az ikonok ellen uszító tanácsadók: μισοβάρβαροι καὶ νόθοι,⁴⁶ egyik levelében a képromboló „zsinat” μισοβάρβαρος.⁴⁷ A képrombolás előtti pogányokra, eretnekekre és schizmatikusokra vonatkozó helyek közül kiemelendő a Ióannés Chrysostomos dicséretére írt temetési beszéd,⁴⁸ valamint az ariánus ragályról és annak teológiai folyományairól beszámoló Theodóretos egyik helye, aki az eretnokség (egyik lehetséges) okaként a nyelvi műveltség hiányát jelöli meg (τῆ μισοβαρβάρῳ κεχηρημένος γλώττη).⁴⁹ Egy évezreddel később a latin skolasztikusokkal is vitázó palamita misztikus, Kallistos Angelikudés a feje tetejére állítja a gondolatot: az ókori görög (pogány) filozófusok, különösen Aristotelés műveibe való elmerülés ugyanolyan veszélyes (lehet), mint a műveletlenség.⁵⁰ Úgy tűnik azonban, hogy a legnagyobb veszélyt az igazságra mégiscsak a császári hatalom – idézetünkben: egy örmény katonacsászár (ὁ μισοβάρβαρος τύραννος) –

⁴⁴ A több *redactió*ban ránk maradt munka (Georg. Mon. Chron.) itt (*imp. Leonis Arm.* 11) a θεσπέσιος Niképhoros (*patriarcha Constantinopolitanus* 806–813) szavait idézi, de maga Geórgios Monachos is hosszasan, érezhetően *kedvvel és örömmel* tozódik a válogatott gyalázásokban: ὁ τύραννος ... λεόντειον ὁ πιθηκὸς βρύξας ... ὁ ἀλιτήριος καὶ θηριότροπος μᾶλλον ἢ θηριώνυμος *etc.*

⁴⁵ Niceph. *Refut.* 36: οἷα γὰρ ἀποτολμῶσιν ἀνόσια οἱ πάντολμοι ἀπερεῦγεσθαι, εὐνούστατοι θεράποντες πρὸς τὸ ἔκφυλον ἐκεῖνο καὶ μισοβάρβαρον κῆμα φιλοτιμούμενοι δεῖκνυσθαι.

⁴⁶ Phot. *hom.* 17: Εὐσέβεια λαμπρὰ κατὰ χριστομάχου δόξης ἰστώσα τὰ τρόπαια· καὶ δυσσέβεια κάτω κειμένη καὶ αὐτάς που τὰς ὑστάτας ἐλπίδας ἐσकुλευμένη· καὶ τῶν ὑφερπυσάντων ἀρχῆ τῆ Ῥωμαίων μισοβαρβάρων καὶ νόθων γενῶν, οἱ τοῖς βασιλεῦσιν ὕβρις ἦσαν καὶ ὄνειδος, τούτων ἡ θεομάχος στυλιτευομένη γνώμη καὶ μῖσος πᾶσι προκειμένη καὶ βδέλυγμα. Α νόθος házasságon kívül született, különösen rabszolgától vagy nem görög nőtől (például ἐκ Φρυγίας γυναικὸς) származó fiúgyermek (*opp.* γνήσιος). Athenban a polgárjogi törvény (Kr. e. 451) alapján a polgárjogból kizárt, akinek csak az apja (volt) athéni polgár, az anyja nem; átvitt értelemben minden, aminek az eredete homályos és bizonytalan, például vitatott szerzőségű vagy hitelességű irodalmi alkotás.

⁴⁷ Phot. *ep.* 118 = *ep.* 161 Baletta (498): τίνες δ' ἂν αὐτοῖς καὶ συνῆλθον κατὰ τοσούτων καὶ τηλικούτων ἀρχιερέων θεοῦ καὶ ἱερέων συνεκμανῆσαι, εἰ μὴ θεομάχων βαρβάρων καὶ ὑπηρέται καὶ θρέμματα καὶ γεννήματα; τὸ δὲ κριτήριον μὲν καὶ σύνοδος τὴν μισοβάρβαρον αὐτῶν ἐνέδραν ἀποκαλέσαι, εἶτα δὲ μήτε μάρτυρας (πόθεν; τίνος ἀδικήματος;) μήτε κατηγορον παραστήσαι, ἀλλὰ μηδὲ κατηγοριαν τινὰ προενεγκεῖν ἐξισχῆσαι, καίτοι τῶν ἄνω κάτω γινομένων, μήτε μὴν ὄλως τι αἰτιάσασθαι μηδὲ πυθέσθαι εἰ τότε τι γέγονεν ἢ μὴ τότε, ξιφήρη τε στρατὸν περιστήσαι τὸν θάνατον τοῖς ἀθληταῖς ἀνασειόντας *etc.*

⁴⁸ Ps-Martyrius *or. fun.* 38: ἀθροίζει τε τοὺς τῶν Αἰγυπτιακῶν ἐκκλησιῶν ἐπισκόπους, οὓς πάλοι φοβῶν καὶ ἀμείβων συνεχῶς τε καὶ παρὰ νόμον οὕτω κατεδούλωσεν, ὥστε αὐτοὺς ἀγεσθαι τῷ ἐκείνου νεύματι μᾶλλον ἢ ἀνδράποδα δεδεμένους ἀνάγκη, ὃν καὶ τὰ ὀνόματα μισοβάρβαρα ἐκ τῶν τῆς Αἰγύπτου παλαιῶν μισματῶν συγκεκριμένα, ἡ φωνὴ τε καὶ ἡ γλῶττα ὅλη βάρβαρος, ὁ τρόπος τε τὴν φωνὴν μιμούμενος.

⁴⁹ Theodor. *HR vita* 8, 2: Ἐκεῖθεν δὲ καταλαμβάνει τὴν Ἀντιόχειαν ὑπὸ τῆς αἰρετικῆς ζᾶλης χαλεπῶς κυκωμένην καὶ πρὸ τοῦ ἄσσεως ἔν τινι καταχθεῖς φροντιστηρίῳ φιλοσοφίας καὶ τῆς ἑλλάδος φωνῆς μαθὼν ὀλίγα ἄττα ῥημάτια εἴλεκε μὲν ὅτι πλείστους εἰς τὴν τῶν θεῶν λογίον ἀκρόασιν· τῆ δὲ μισοβαρβάρῳ κεχηρημένος γλῶττη τὰς τῆς διανοίας ὠδῖνας προέφερεν, ἐκ τῆς τοῦ θεοῦ πνεύματος χάρτιος τὰ τοιαῦτα δεχόμενος νάματα. Lásd még Sam. Mauropus *or. catech.* 1, 1: ἐμελλέ μοι περὶ τὸ τέρμα τοῦ χρόνου λογικώτερον ἀεθλεῦειν ἀμηνναῖς νοῦ παλάμαις ἐπειγομένῳ γενικὸν ἰστᾶν τὸ παγκράτιον, οὐκ ἔν θεάτρῳ καὶ ταῦτα μισοβαρβάρῳ, σταδιάρχου τινὸς ἀμαθοῦς ἀγωνοθετοῦντος ἢ καὶ βραβεύοντος, ὅποια νόμος, ὅτε τὸ πανελλήνιον ἦκμαζε καὶ που τῆς πολιτείας τυραννουμένης ἐγυμνασιάρχει τὸ βάρβαρον, ἀλλ' ἐν συλλόγῳ περιδόξῳ καὶ γερουσίῳ πανιέρῳ, γλώσσαν ἄμωσον παραθήγοντι τραγῷ τι καὶ ὀρθότονον δυσηχῶς ἀπηχεῖν καὶ περιλαλεῖν ἀγλευκῶς *etc.*

⁵⁰ Call. *Angelic. Refut.* 304: Καὶ μισοβάρβαρός τις ἐκὼν εἶναι γινόμενος καὶ τὰ πλεῖον αἰρετικὰ φθεγγόμενος καὶ πόρρω τοῦ τῶν θεοσόφων χοροῦ *etc.*

által támogatott eretnekség – idézetünkben: az egyetlen akarat tana, a monothelétizmus – jelenti.⁵¹

Egészen különös és hatásos Theophylaktos Simokattés⁵² allegorizáló-mitologizáló leírása Hérakleios császár (610–641) elődjéről és ellenfeléről, a thrák(iai) származású Phókasról, akit a 602. év végén az Al-Dunánál telelő hadsereg lázadása repített a trónra. Phókas: Καλυδώνιος τύραννος (utalás a kalydóni vadkanra, Héraklés és Hérakleios „munkájára”), μισοβάρβαρος ἄνθρωπος, κυκλώπειον γένος, ἀσελγέστατος Κένταυρος, μισοβάρβαρος τύραννος.⁵³ A két részlet a *Kaiserkritik* sokat emlegetett, idézett és elemzett *exempluma*.⁵⁴

Anna Komnéné *Alexiasa* különleges szerepet tölt be a μισοβάρβαρος melléknév történetében, a periklési aranykortól a Város bukásáig (1453) tartó időszakban a szó ismert előfordulásainak ugyanis mintegy tizenöt százaléka ebből a műből adatolt. A szerző szóhasználata egyedi, de a tizenegy előfordulás és a mű egésze alapján a μισοβάρβαρος jelentése jól körülhatárolható.

Az *Alexias*ban a *másokra*, értsd: nem rómaiakra használt szó a (névelővel főnevesített: ὁ) βάρβαρος. Személyek jelölésére tulajdonnevek mellett vagy helyett – egyes számban – több mint *ötven* alkalommal fordul elő. Többes számban is általában a nem rómaiakat jelöli (egyszer *opp.* Ἕλληνας) vagy népeket (konkrét népnevek helyett), éspedig több mint *kétszázhusz* alkalommal (kétszer τὸ βάρβαρον). Az előfordulások fele a szeldzsuk törökökre, negyede a latinokra, a negyedik negyedben pedig csökkenő sorrendben a besenyőkre, a normannokra, a kunokra, a varékokra, a muszlimokra, egyszer-egyszer a frankokra, a keltákra, a vetonokra és másokra. Ezekhez még hozzávehetjük az eredeti melléknév továbbképzett alakját (βαρβαρικός) is, mintegy negyven előfordulással, mert a *hadsereg*, *haderő*, *hadrend*, *nép(ség)*, *tömeg* főnevekkel tulajdonképpen ugyanúgy a *mások* összefoglaló megjelölésére szolgál, mint a főnevesült βάρβαρος.

⁵¹ ACO II, 2, 1-2, 900, 5–11: ἄφνω περὶ δειληνὴν ὄψιαν ἐπαναστάσεως αὐτῶ γενομένης ἀπροσδοκῆτως ἐκ τοῦ ἐπισωρευθέντος ἐν τῇ Θράκῃ στρατοῦ διὰ τὴν προσεχῶς τότε καὶ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ καὶ παραβασίας τῶν συγκεκριμένων πᾶκτων γενοῦσαν ἔφοδον τοῦ γεινιάζοντος ἔθνους τῶν Οὐννογούρων Βουλγάρων μετὰ πλείστης αἰχμαλωσίας τε καὶ σφαγῆς τῶν ἐν τῇ Θράκῃ καταμενόντων Χριστιανῶν, συλληφθεὶς ὁ αὐτὸς μισοβάρβαρος τύραννος καὶ τῆς βασιλείας ἀποσθεὶς καὶ ἐκβεβλημένος πηροῦται παραχρῆμα τὰς ὄψεις ἐν σκότει τὸ λοιπὸν τῆς ἑαυτοῦ ἀσυνέτου καρδίας τὸν χρόνον τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς κατὰ τὸ ψαλμικὸν διαπορευόμενος λόγιον. A krisztológiai vitákat megbolygató monotheléta Philippikos Bardanés császár (711–713) titkára, majd a trónon utóda, akit a forrás uralkodói példaképként állít a Philippikos nevet felvett örmény Vardan mellé: II. Anastasios (713–715): βασιλεὺς εὐσεβῆς καὶ ὀρθόδοξος Φιλαρτέμιος τοῦνομα, ὁ καὶ μετακληθεὶς Ἀναστάσιος (*ibid.* 14–15).

⁵² Olajos T.: Egy VII. századi bizánci író, Theophylaktos Simokattés pályafutása és történeti műve. In: Pál J. – Vajda Z. (szerk.): *Szegedi egyetemi tudástár 6. Bölcsészettudományok*. Szeged (2014) 31–56.

⁵³ Theoph. Sim. *Dial.* 1, 4: πολλοῦ γὰρ χρόνου ἐτεθνήκεις, ὦ παῖ, ἐξ ὅτου εἰσήρρησε τῇ βασιλίδι αὐλῇ ὁ Καλυδώνιος τύραννος σιδήρω περιφρακτός, μισοβάρβαρος ἄνθρωπος, τὸ κυκλώπειον γένος, ὁ τῆς σφόδρονος ἀλουργίδος ἀσελγέστατος Κένταυρος, ὃ βασιλεία οἰνοφυλγίας ἀγώνισμα. τὸ γὰρ ἕτερον σιωπήσομαι αἰδοῦ τῆς ἐμῆς εὐκοσμίας τῆς τε τῶν ἀκουόντων σεμνότητος. *Idem Hist.* 8, 10, 4–5: πάντων τοιγαροῦν γενομένων πρὸς τὸν Καλυδώνιον τύραννον, τὸν τῆς σφόδρονος ἀλουργίδος ἀσελγέστατον Κένταυρον (πρέπει γὰρ οὕτω τὸν Φωκᾶν ὀνομάζεσθαι), ἔδοξεν ὁ μισοβάρβαρος τύραννος κατειρωθενόμενος Γερμανὸν ἀναγορεῦν ἐθέλειν. τῶν τοίνυν δῆμον κατευφημούντων τὸν τύραννον, καὶ πάντων τῆς μεταβολῆς γλιχόμενον, ἀναγορευεταὶ τὸ κακόν, καὶ κήριος τῶν σκήπτρων ὁ τύραννος προχειρίζεται, καὶ κρατεῖ τῆς εὐδαιμονίας ἢ συμφορᾶ etc.

⁵⁴ R. W. Strickler: *Monsters Dressed in Purple: Imperial Critique in Early 7th-Century Byzantine Literature*. In: D. Dzino – R. W. Strickler (eds.): *Dissidence and Persecution in Byzantium. From Constantine to Michael Psellos*. (BA 26) Leiden – Boston (2021) 52–69; N. Viermann: *Herakleios, der schwitzende Kaiser. Die oströmische Monarchie in der ausgehenden Spätantike*. (MS 89) Berlin – Boston (2021) 119–120 és 134–137.

A barbár szavakra vagy nyelvekre (βαρβαρικάι φωναί) tett tudákos megjegyzés (διὰ τὸ ἄναρθρον)⁵⁵ vezethet át minket a βαρβαρίζω ige egyszeri előfordulásához: Τοῦτο γὰρ πολλὰκις ἔλεγε βαρβαρίζων τὸ Λυκοστόμιον ὅτι τὸν Ἀλέξιον εἰς λύκου στόμα ἐνέβαλα.⁵⁶ Az eltérő olvasatok miatt nem teljesen egyértelmű, hogy Anna Komnéné Bohemund kiejtését kifogásolja (Λυκο- > λύκου), vagy az alaktani hibát: στόμα ἐνέβαλα *vel* στόμα^ν ἔβαλον. Valószínű, hogy az alaktani hibát, a hagyományozott két hiba közül pedig az igealak a bántóbb. A szóbeli hagyomány a rossz ejtést nem is tudta volna megőrizni, csak az alaktani hibát. Ráadásul Anna Komnénének a kiejtési (hangképzési) hibára, úgy tűnik, külön szava is van, a ὑποβαρβαρίζω.⁵⁷

A μιζοβάρβαρος az *Alexias*ban jóval kevesebbszer fordul elő, mint a βάρβαρος, összesen, mint mondtam, tizenegyszer, ötször egyetlen személy, Monastras (Μοναστράς) neve mellett. Monastras, ha nem azonos az ólompecsét-feliratokból ismert πρωτοβέστης és πρωτοβεστιάριος Michaél Monastrasszal,⁵⁸ kizárólag az *Alexias*ból ismert.⁵⁹ A név görögösen hangzik és görög szóösszetételnek látszik, biztos megfejtése azonban nincs.⁶⁰

Az *Alexias*ból azt tudjuk meg Monastrasról, hogy a hadművészetben jártas katona, aki részt vett a besenyő hadjáratban (1088–1090), a lebuniumi (1091) és a kunok elleni csatában (1095), Nikaiánál török fogságba esett, de minthogy jól tudott törökül, rávette a törököket, hogy az ő közvetítésével vegyék fel a kapcsolatot Alexiosszal, amiért a császár utóbb megpirongatta. Részt vett a kilikiai hadjáratban (1103), majd a Kilikia védelmére hátrahagyott haderő parancsnoka lett. 1104-ben Bohemund ellen vonult Laodicea alá, majd visszafoglalta Kilikiát. A császár Tarsosból visszarendelte Konstantinápolyba (1105), majd Pergamon kormányzójává nevezte ki. Utolsó fellépésekor a török ellen harcolva látjuk.

A műben közel húsz alkalommal említett Monastras Alexios megbízható és sikeres hadvezére volt. A μιζοβάρβαρος melléknév ötször áll a neve mellett, szinte eposzi jelzőként. A melléknév fent vázolt előtörténete alapján *feltehető*, hogy Monastras olyan helyen nőtt fel, ahol a „római” népesség „barbárokkal” élt együtt, s *talán* vegyes házasságból született, *feltehetőleg* bizánci apától, mert a családnév és a korabeli gyakorlat alapján ez látszik valószínűbbnek.

Katonai sikerei mellett egyetlen fontos dolgot tudunk meg Monastrasról: azt, hogy jól beszélt törökül. Ἐπει δ’ ὁ μὲν Μοναστράς μιζοβάρβαρος ἦν καὶ τῆς τουρκικῆς εἰδήμων διαλέκτου, καὶ αὐτὸς ὁ Ροδομηρός, πάλαι πρὸς τῶν Τούρκων κατασχεθεὶς καὶ χρόνον συχνὸν μετ’ αὐτῶν ἐνδιατρίψας, οὐδ’ αὐτὸς ἀδαῆς τῆς τοιαύτης ἦν διαλέκτου, πιθανοὺς πρὸς αὐτοὺς συχνῶς ἀνεκίνουν λόγους.⁶¹ Rodomér török fogságban szerzett jártasságot a török nyelvben (οὐδ’ ἀδαῆς τῆς τοιαύτης διαλέκτου), hosszú rabsága alatt (χρόνον συχνὸν μετ’ αὐτῶν ἐνδιατρίψας). Monastras ellenben μιζοβάρβαρος volt és (καί: és így) jól tudott törökül (τῆς τουρκικῆς εἰδήμων διαλέκτου). A καί mellett érdemes felfigyelni az εἰδήμων használatára is. Aki εἰδήμων, annak

⁵⁵ Anna Comn. *Alex.* 10, 10, 4 = 315, 56–59 Reinsch – Kambylis: Τὰς δὲ τῶν ἡγεμόνων κλήσεις καὶ προθυμουμένη περ ἐξείπειν οὐ βούλομαι. Ναρκᾶ γάρ μοι ὁ λόγος τὸ μὲν τι βαρβαρικάς φωνὰς ἀπαγγέλλειν ἀδυνατούση διὰ τὸ ἄναρθρον, τὸ δὲ τι καὶ πρὸς τὸ πλῆθος ἐκείνων ἀποβλεπούση.

⁵⁶ Anna Comn. *Alex.* 5, 6, 3 = 158, 49–50 Reinsch – Kambylis.

⁵⁷ Anna Comn. *Alex.* 13, 12, 21 = 420, 46–47 Reinsch – Kambylis: καὶ αὐτὸ δῆπουθεν τὸ στρατηγᾶτον Γαβάλων, ὁ καὶ Ζέβελ ὑποβαρβαρίζοντες λέγομεν.

⁵⁸ PWB 20489: <https://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/160140/>.

⁵⁹ PWB 15001: <https://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/156712/>.

⁶⁰ Kézenfekvő az ἄστερας ([< τὸν ἄστερα] < ἄστηρ) módos előtaggal (vö. monaster: csillagászati, őslénytani műszó); a másik lehetőség a μοναστρια (apáca) vagy ennek alapszava (μοναστήριον < μοναστήριος < μονάζω < μόνος). A dél-itáliai (< görög?) (és [olasz]-amerikai) Monastra családnév a bizánci Μοναστράς élő változata lehet.

⁶¹ Anna Comn. *Alex.* 11, 2, 9 = 328, 3–6 Reinsch – Kambylis.

készség szintű tudása van például íjászatban (τῆς τοξείας), fegyverforgatásban (στρατιωτικῆς), tengeri hadviselésben (τῆς ναυμαχίας; θαλάττης μάχης) vagy (a görög mellett) egy másik nyelvben (τῆς λατινικῆς / Σκυθικῆς / τουρκικῆς διαλέκτου; τῆς κελτικῆς γλώττης).⁶² Ἄλλα τοιαῦτα μὲν τὰ κατὰ τὸν Μοναστηρᾶν,⁶³ lássuk most a μισοβάρβαρος egyéb előfordulásait!

Ὁ δὲ γε Στραβοβασίλειος καὶ Μιχαὴλ ὁ Στυπειώτης (Στυπειώτην δὲ ἀκούων τις μὴ τὸν μισοβάρβαρον νοεῖτω· ἀργυρώνητος γὰρ τούτου ἐκεῖνος δοῦλος γεγὼς ἐς ὕστερον τῷ βασιλεῖ ὡς δῶρον τι πρὸς αὐτὸν προσενήκεται· ἀλλὰ τίνα τῶν τῆς μείζονος τύχης), ἄνδρες οὗτοι μαχιμώτατοι καὶ τῶν πάλαι ὕμνουμένων.⁶⁴ A meglehetősen nehézkes mondat főszereplője a két Stypeiótés. Több történelmi személyt is ismerünk ilyen névvel a középbizánci korból – igaz, névváltozatokkal –, az azonosítások körül pedig sok a bizonytalanság.⁶⁵ A szerzői kiszólás történelmi érdekessége nem is maga a név, hanem inkább az, hogy a μισοβάρβαρος δοῦλος neve, aki *nem* a családban született, hanem vásárolt (ἀργυρώνητος) szolga, megegyezik a (volt) tulajdonosa családnévvel, és hogy az udvarban ismertebb lehetett a patinás családból származó hadvezérnél. A szolga Stypeiótés eredetére utaló μισοβάρβαρος csak az alacsony társadalmi állásra és a kettős származásra utal, más tartalma nincs, feltevés csupán, de (az udvari karrier alapján) *valószínű feltevés*, hogy (jól) tudott görögül.

Az *Alexias*ból kiemelt utolsó három szövegben olyan névtelen μισοβάρβαρος-ok vannak, akik a besenyők (οἱ βάρβαροι, οἱ Σκύθαι) vagy a szeldzsukok (οἱ βάρβαροι, οἱ Τοῦρκοι) elleni hadjáratokon segítettek nyelvtudásukkal a rómaiakat – vagy a rómaiak ellenségeit. Nekik a kettős származáson kívül egyetlen közös tulajdonságuk van: kétnyelvűek.

Μισοβάρβαρος δὲ τις εἰδήμων τῆς Σκυθικῆς διαλέκτου συνεῖς τὰ πρὸς τοὺς Σκύθας παρὰ τοῦ Νεάντζη λεχθέντα ἀπαγγέλλει πάντα τῷ βασιλεῖ. Ἐν αἰσθήσει δὲ τούτου γενόμενος ὁ Νεάντζης ἀνεξίτητι τὸν ἔλεγχον· ἀναισχύντως δ' ὁ μισοβάρβαρος ἐς μέσον ἐλθὼν ἤλεγχεν. Ἐκεῖνος δὲ ἀθρόον τὸ ξίφος σπασάμενος ἀπέκοψε τὰν θρόνον τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ τε τοῦ βασιλέως ὀρθῶντος καὶ ἐκατέρωθεν τῶν φαλάγγων ἰσταμένων.⁶⁶ A besenyő renegát, aki utóbb Alexiost is elárulta, természetesen az anyanyelvükön tanácskozott a besenyőkkel (τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ τοῖς Σκύθαις συνεβούλευε).⁶⁷ A szövegből viszont az is teljesen egyértelmű, hogy amikor a szerencsétlen μισοβάρβαρος az arcvonalak előtt beszámolt a császárnak az árulásról, Neantzés értette, hogy az mit mond róla *görögül*, hiszen maga is kétnyelvű volt, bár *nem* μισοβάρβαρος, és így azonnal tudott cselekedni. A Neantzést leleplező emberre használt ἄνθρωπος szó *itt* nem utal sem jogállásra, sem társadalmi státuszra, sem (katonai) hivatalra.

Δι' ὅλης οὖν τῆς ἡμέρας προσβάλλοντες τῷ ῥωμαϊκῷ στρατεύματι καὶ μηδὲν ἠνυκότες μὴθ' ὄλως μήτε ἐκ μέρους διασπᾶσαι τὸ ῥωμαϊκὸν σύνταγμα δυνηθέντες, αὐτῆς πρὸς τὰς ἀκρολοφίας ἀνέτρεχον ἄπρακτοι, καὶ πυρ σὺς τῆνικαῦτα πλείονας ἀνάψαντες δι' ὅλης νυκτὸς ὠρύοντο καθάπερ λύκοι, ἔστι δ' οὗ καὶ πρὸς τοὺς Ῥωμαίους ἀπέσκωπον· ἦσαν γὰρ καὶ τινες ἐν αὐτοῖς

⁶² A διάλεκτος az *Alexias*ban lehet görög (= bizánci *koiné*), latin, normann, perzsa, szkíta vagy török.

⁶³ Anna Comn. *Alex.* 11, 2, 10 = 329, 33–34 Reinsch – Kambylis.

⁶⁴ Anna Comn. *Alex.* 15, 2, 3 = 464, 26–30 Reinsch – Kambylis.

⁶⁵ A. Gkoutzioukostas: Byzantine Officials in the *Typikon* of the Monastery of Christ Pantokrator in Constantinople. In: S. Kotzabassi (ed.): *The Pantokrator Monastery in Constantinople*. Boston – Berlin (2013) 71–81 (küül. 80–81 és nn. 84–93).

⁶⁶ Anna Comn. *Alex.* 7, 9, 3 = 228, 68–74 Reinsch – Kambylis.

⁶⁷ Anna Comn. *Alex.* 7, 9, 3 = 327, 60–65 Reinsch – Kambylis: ἐκάστου τῶν ταγμάτων ἔτι καθισταμένου ὁ Νεάντζης κατὰ τίνα παρακειμένην ἀκρολοφίαν ἀνελθὼν ἐφ' ᾧ κατασκοπῆσαι μὲν τὰς σκυθικὰς παρατάξεις, ὡς ἔλεγε, ἀγγελίαν δὲ τῷ αὐτοκράτορι τῆς αὐτῶν καταστάσεως κομίσει, ἅπαν τὸνναντίον ἐποίει, καὶ τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ τοῖς Σκύθαις τῆνικαῦτα συνεβούλευε τὰς ἀμάξας μὲν στοιχηδὸν καταστήσει *etc.*

μιζοβάρβαροι ἑλληνίζοντες.⁶⁸ A bizánciak (οἱ Ῥωμαῖοι) aktuális ellenfelei itt a szeldzsukok (az előző mondatban: οἱ βάρβαροι); tőlük különbözteti meg a μιζοβάρβαροι megnevezés azokat, akik tudnak görögül (ἑλληνίζοντες) és görögül gúnyolják a „rómaiakat”.⁶⁹

Τηνικαῦτα δὲ καὶ μιζοβάρβαρός τις ἐκεῖθεν αὖθις λαθῶν τοὺς Τούρκους πρὸς τὸν βασιλέα φοιτᾷ, ἀπαγγέλλων ὅποσα ὁ Σκύθης (aki az éjjel szökött át a római táborból az ellenséghez) τῷ σουλτάνῳ προσελθὼν ὑπέθετο, καὶ τὰ βεβουλευμένα ἅπαντα κατὰ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στρατεύματος σαφῶς διηγῆσατο.⁷⁰ Már a korábban idézett forráshelyek alapján is gyanítható volt, ami itt teljesen nyilvánvaló, hogy a kétnyelvű μιζοβάρβαρος a háborúban, melyekről az *Alexias* beszámol, leginkább felderítőként (vagy tolmácsként és diplomataként) alkalmazható.

A μιζοβάρβαρος melléknévnek az *Alexias* szövegében nincs rosszalló mellékértelme, azt jelenti, hogy valaki olyan területen, sőt, valószínűleg olyan családban született és nőtt fel, ahol vegyes házasságban élő szülei anyanyelvét el tudta sajátítani.⁷¹ Háborús viszonyok között ez a fajta kétnyelvűség előnynek számított, amit alkalomadtán Alexios császár is a maga javára fordított. A melléknév ilyen használata szinte előzmény nélküli, és mint láttuk, a későbbi szerzőknél sem mutatható ki. A korábban már *részben* idézett mondat Attaleiatés munkájából az Anna Komnénénál kimutatott tartalom egyik – fontos – elemében megegyezik: nem rosszalló értelemben utal a különböző etnikumok együttélésére, de semmi sem mutat benne arra, hogy a különböző etnikumhoz tartozók házasságban éltek volna együtt, vagy arra, hogy gyermekeik kétnyelvűek lettek volna. A történetíró pusztán annyit jegyez meg, hogy a Duna-mellék nagyvárosaiban sokféle nyelvet beszéltek az emberek.⁷² Ez a történelmi tapasztalatok szerint korántsem jelenti szükségszerűen azt, hogy mindenki két- vagy többnyelvű lett volna; az asszimiláció színtere ugyanis általában a különböző anyanyelvű szülőkből és gyerekeikből álló család.⁷³

⁶⁸ Anna Comn. Alex. 15, 5, 2 = 474, 65 – 475, 71 Reinsch – Kambylis.

⁶⁹ A μιζοβάρβαρος váratlan felbukkanása a ἑλληνίζοντες mellett még jobban kiemeli a melléknév jellegzetes vonását, ti. hogy a kétnyelvűséget görög nézőpontból minősíti: a két nyelv (és kultúra) közül a görög a magasabb rendű. A μιζ(ο)- előtaggal képezhető μιζέλλην melléknév is, amely jobban illenék ide, de ez a μιζοβάρβαρος szónál is ritkább, és meglehetősen bizonytalan tartalmú, homályos jelentésű szó. Előfordulásai: Polyb. 1, 67, 7: ἦσαν γὰρ οἱ μὲν Ἴβηρες, οἱ δὲ Κελτοί, τινὲς δὲ Λιγυστίνοι καὶ Βαλαραεῖς, οὐκ ὀλίγοι δὲ μιζέλληνες, ὧν οἱ πλείους αὐτόμολοι καὶ δοῦλοι. Diod. Sic. 25, 2, 2: Ὑπήρχον γὰρ οἱ μετὰ Καρχηδονίων στρατεύσασμενοι Ἴβηρες, Κελτοί, Βαλαραεῖς, Λίβυες, Φοίνικες, Λιγυστίνοι, καὶ μιζέλληνες δοῦλοι· οἱ καὶ ἐστασίασαν. Plut. Crass. 31, 1: πρῶτοι δὲ τῶν βαρβάρων ἀπήνησαν αὐτῷ δύο μιζέλληνες, οἱ καὶ προσεκύνησαν τὸν Κράσσον ἀπὸ τῶν ἵππων ἀλόμενοι, καὶ προσαγορεύσαντες ἐλλάδι φωνῇ παρεκάλουν προπέμψαι τινὰς *etc.* Heliod. Aith. 9, 24: Οἱ δὲ μιζέλληνά τινα τῶν φυλάκων, ὅποι τὸ παρὸν ἄγοιεν, ἠρώτων· ἐκεῖνοι δὲ εἰπόντος ὡς *etc.* A példák alapján a μιζέλληνες alacsony státuszú, esetleg vegyes házasságból származó kétnyelvűek, akiknek a környezetüktől eltérő *másik* nyelve a görög. A kétnyelvűségre utal a latin *semigraecus* és *semiromanus* melléknév is, mindkettő elismert. Ugyanakkor a humanista Leonardo Bruni egy 1435. okt. 15-én kelt levélben a fordítás során a célnyelvre átvitt műszók kapcsán a purista fordítás mellett érvel, rosszallóan használva a két *feles* melléknevet, így: a görög terminusokkal terhelt latin fordítás *ita semigraecus quidam et semilatinus fit, in utraque deficiens lingua, in neutra integer.*

⁷⁰ Anna Comn. Alex. 15, 6, 3 = 476, 32–35 Reinsch – Kambylis.

⁷¹ A vegyes (ang. *mixed*) házasságok e fajtáját a szakemberek interetnikus vagy heterogén házasságnak nevezik; lásd például Hoóz I.: A nyelvi asszimiláció és a házasságkötés. *Statisztikai Szemle* 80 (2002) 1082–1096.

⁷² Mich. Att. Hist. 158, 3–8 Tzolakis: Ἐθρολλεῖτο δὲ καὶ τὸ περὶ τὸν Ἴστρον κατοικοῦν μιζοβάρβαροι, παράκεινται γὰρ τῇ ὄχθῃ τούτου πολλοὶ καὶ μεγάλα πόλεις ἐκ πάσης γλώσσης συνηγμένον ἔχουσαι πλῆθος καὶ ὀλιπικὸν οὐ μικρὸν ἀποτρέφουσαι, πρὸς αἷς οἱ περαιωθέντες Σκύθαι τὸ πρότερον, τὸν σκυθικὸν ἐπιφέρουσι βίον.

⁷³ „Térségünkben a kisebbségkutatók megegyeznek abban, hogy a vegyes házasság az asszimiláció legjelentősebb tényezője.” Tóth Á. – Vékás J.: Család és identitás. A vegyes házasság szerepe a magyarországi kisebbségi közösségek reprodukciójában. *Demográfia* 51 (2008) 329–355 (az idézet: 330).

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tanulmány az NKFIH NN 124539 számú, „Társadalmi kontextus a szövegkritika tükrében: Bizáncon innen és túl” című pályázat támogatásával készült.

Összeférhetetlenségi nyilatkozat: A szerző mint egyben szerkesztő a kézirat bírálatainak folyamatában nem vett részt.

SUMMARY

The paper examines the sources quoted in Mátyás Gyóni's study on the history of the Byzantine thema Paristrion in the 11th century and on the ethnonyms used in the *Alexias*, adopting a new approach. Tracing the history of the word μιζοβάρβαρος from the classical era on, it states that the adjective was originally used to describe the (Greek *and* barbarian) inhabitants of the settlements situated in the border area of the Greek world, then to refer to a language different from the literary (Attic) Greek, linguistic phenomena or persons to be avoided and (morally) despicable, and finally to denounce an unorthodox (especially *iconoclast*) Christian. The 11-13th century Byzantine authors also used the adjective for denunciation. However, at the classical *locus* in Michael Attaleiates the adjective is neutral, used the same way as by two classical authors (Plat. 245d, Xen. *Hell.* 2, 1, 5), with the difference that *mixobarbaroi* (*ODB* s. v.) refers not to the inhabitants of a single town, but to the mixed population of a certain area, (the towns of) Paristrion. Anna Comnena's usage in the *Alexias* is unique as there the most important characteristic of a μιζοβάρβαρος (probably from a mixed marriage) is that he is bilingual.

Keywords: Paristrion, Gyóni Mátyás, mixobarbaroi, μιζοβάρβαρος, Anna Comnena, *Alexias*

Open Access. A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

